

Етапи розвитку туризму як соціально-економічного й культурно-освітнього явища

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із важливих видів життєдіяльності людини, який супроводжує її протягом історичного й суспільного розвитку, є туризм. У сучасних умовах він характеризується стрімким розвитком, посиленням соціальної, економічної, освітньої, культурної, інформаційної, комунікативної функцій [2; 4; 7]. Для багатьох людей туризм – це не лише ефективний засіб оздоровлення та активного відпочинку, а й організації вільного часу, пізнання світу, налагодження бізнесової діяльності [1; 8; 10].

Туризм – соціальне явище, яке охоплює всі сфери суспільства й характеризується сукупністю специфічних відносин, процесів, явищ, що супроводжують людину під час подорожей, які вона здійснює з різною метою [4; 6; 12]. Упродовж історичного розвитку суспільства такі цілі, а відповідно й засоби, були різні. Тому важливо дослідити етапи розвитку туризму як соціально-економічного та культурно-освітнього явища.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Уперше термін «туризм» почав застосовуватися в різних країнах світу з другої половини ХІХ ст. У перекладі з французької «tour» означає подорож із поверненням до місця від'їзду; у німецькій мові – проведення відпочинку в подорожах; в італійській – мандрування з цікавості. Енциклопедичний словник визначає туризм як подорож на дозвіллі, один із видів активного відпочинку, засіб духовного, культурного та соціального розвитку особистості. Такі різні трактування цього терміна пояснюються його багатогранністю й різноманітністю.

У системі фізичного виховання туризм розглядається як ефективний засіб розв'язання цілого комплексу завдань: освітніх, виховних, оздоровчих, пізнавальних [4; 7]. Як специфічний вид діяльності він спрямований на фізичне вдосконалення, оздоровлення, усебічний і гармонійний розвиток людини. Як форма організації вільного часу й дозвілля людей туризм задовольняє їхні інтереси, потреби в духовному та культурному вдосконаленні, отже, визначається як специфічний вид діяльності людини, який здійснюється задля активного відпочинку, відновлення організму людини, тренування, розваги, задоволення, пізнання [5; 9; 11].

Мета роботи полягає у вивченні й узагальненні етапів розвитку туризму як соціально-економічного й культурно-освітнього явища.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Туризм як сфера діяльності людини виник задовго до того, як став предметом спеціальних наукових досліджень та узагальнень. Численні історичні відомості переконливо свідчать про те, що пізнання людиною навколишнього середовища тісно пов'язане з походами й подорожами, які здійснювали окремі племена та народи з метою пошуку більш оптимальних умов для власного існування. Отже, туризм, у широкому розумінні цього терміна, супроводжував людину з найдавніших часів і розвивався в процесі історичного розвитку суспільства.

Аналіз літературних джерел дав підставу визначити основні етапи розвитку туризму (пізнавально-торговельний, освітньо-виховний, організаційний, радянський, сучасний) (рис. 1).

Пізнавально-торговельний етап пов'язаний із необхідністю організації спеціальних експедицій, які відкривали нові країни, вивчали культуру й традиції різних народів, формували географічні уявлення про континенти та країни. Розвиток торговельних зв'язків також вимагав відповідних знань про країни, населення, традиції, звичаї. Моряки, купці були першими дослідниками й першопрохідцями, які прокладали нові маршрути, вивчали культуру інших народів.

Дуже багато подорожували стародавні греки та римляни. Першим описав свої численні експедиції в дев'яти книгах грецький історик Геродот. Коли сформувались основні релігійні вчення, з'явилася ще одна численна категорія мандрівників-паломників, які також подорожували в інші країни [5; 8].

Проведення Олімпійських та інших ігор стародавнього світу вимагало створення відповідних організаційних структур, які забезпечували і атлетів, і глядачів, які приїжджали на ці змагання, житлом, харчуванням, розміщенням, транспортуванням, охороною. Для цього будували будинки, складали певні правила гостинності. Отже, поширення торговельних і культурних зв'язків та геогра-

фічні відкриття обумовили виникнення й розвиток організованих походів і подорожей, які можна класифікувати за характером спільної діяльності:

- культурні (вивчення культури інших народів, традицій, звичаїв);
- пізнавальні (відкриття нових земель, їх вивчення, формування географічних уявлень про континенти);
- торговельні (торгівля купців у різних народів світу);
- військові (походи з метою захоплення інших земель, країн);
- спортивні (організація й проведення спортивних змагань, військових ігор);
- релігійні (відвідування релігійних святинь).

Із подальшим розвитком суспільства туризм починає застосовуватися як важливий засіб освіти та виховання (*освітньо-виховний етап*). Відомі педагоги епохи Відродження Томас Мор, Мішель Монтень, Франсуа Рабле у своїх працях наголошували на необхідності проведення походів і подорожей із метою формування в дітей моральних, фізичних, вольових, етичних якостей. Видатний педагог епохи Вікторіо де Фільтре в організованій ним школі в Мантуе увів вправи з пересуванням на місцевості. Його учні здійснювали багатоденні походи в передгір'я Альп.

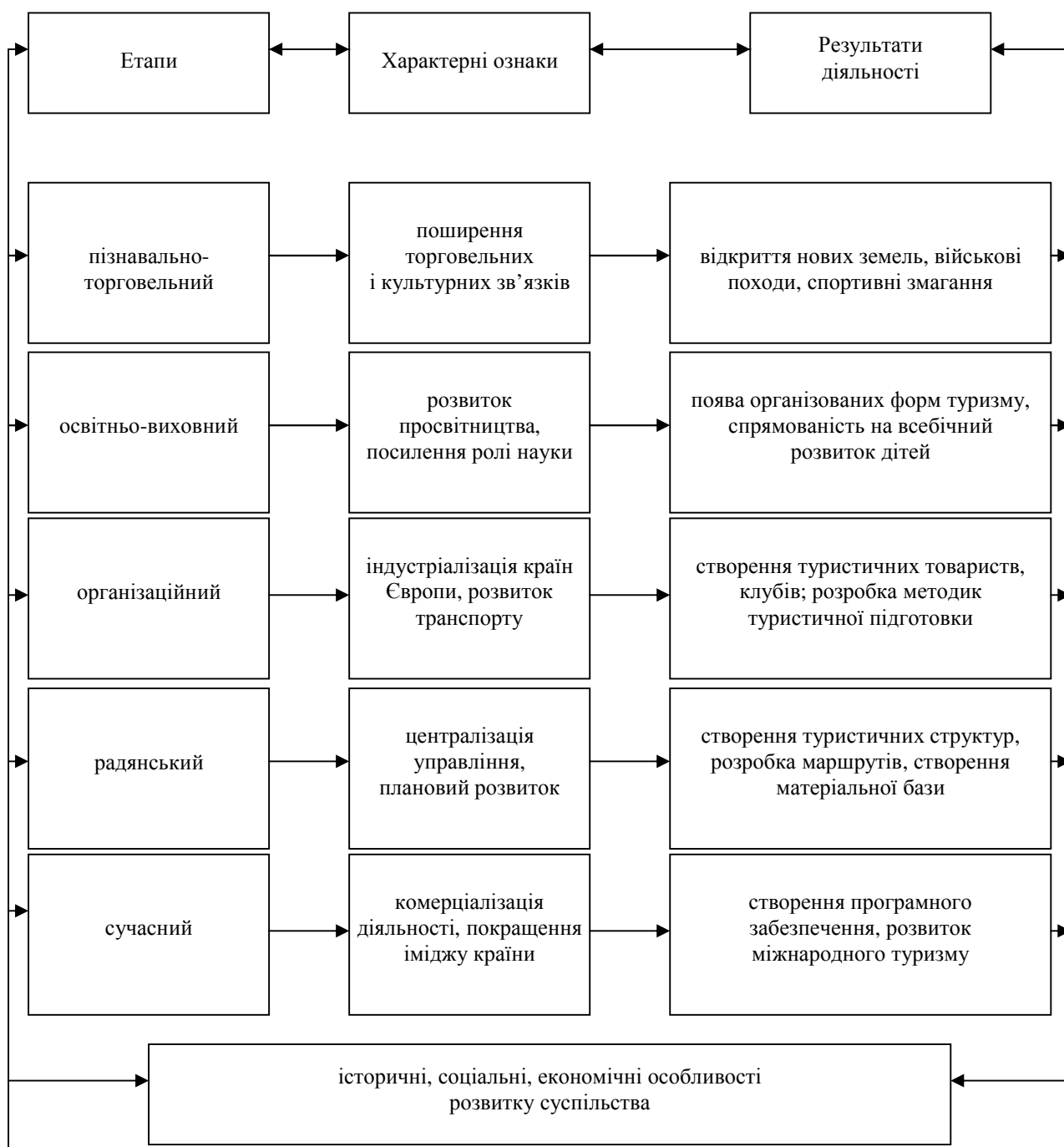

Рис. 1. Етапи розвитку туризму

У подальшому представники епохи Просвітництва Г. Меблі, Жан-Жак Руссо поглибили й розширили уявлення про походи та їх значення в патріотичному вихованні молоді, зміцненні її здоров'я. Під впливом ідей Я. А. Коменського, Д. І. Писарева, К. Д. Ушинського в навчальних закладах Європи починають упроваджуватися короткотривалі екскурсії та прогулянки для учнів шкіл. Вони проводились із метою забезпечення наочності й предметності в системі навчання та виховання, залучення дітей до національної культури для формування навичок спостерігати природу [3; 5; 8].

Отже, у період Відродження й Просвітництва з'являються організовані форми туризму, які розглядалися як невід'ємні складники педагогічного процесу та спрямовувалися на розумове, фізичне, патріотичне, моральне, етичне виховання.

Подальший розвиток туризму (*організаційний етап*), значною мірою пов'язаний із періодом індустріалізації європейських країн. Створення великих промислових центрів сприяло формуванню перших організаційно-управлінських структур у сфері туризму (клубів, товариств, спілок любителів подорожей). Одним із перших об'єднань у 1857 р. став альпійський клуб прихильників гірських подорожей Лондона. У 60-х роках подібні клуби створюються у Франції, Швейцарії, Італії, Норвегії. Саме в ці роки впроваджується термін «туризм», який починає формуватися в певну систему й поступово стає важливим соціальним явищем [1; 2; 3; 5].

У Росії перший альпійський клуб створено в Тифлісі в 1877 р., потім – у Києві в 1885 р. У подальшому подібні заклади з'явилися в Одесі, Ялті, Катеринославі (Дніпропетровськ). Найбільш ефективно працював Кримський гірський клуб, який займався організацією й проведенням екскурсій, походів, подорожей. Практичний досвід організації та проведення туристичних походів і подорожей висвітлювався в журналі «Записки гірського туризму». Було запроваджено випуск перших путівників по Криму.

Наприкінці 80-х років XIX ст. за ініціативою інтелігенції Ялти, у складі якої були лікарі, педагоги, інженери, створено «Гурток любителів природи, гірського спорту і Кримських гір». Його першим керівником був В. Д. Дмитрієв, місцевий лікар, громадський діяч та соратник А. П. Чехова, який розробив карту рельєфу Криму. Члени клубів проводили активну роботу із популяризації туристичних походів і подорожей у горах, читали лекції, писали реферати.

У 1895 р. відкрито Російське товариство туристів (РТТ), яке розпочало діяльність з організації подорожей, походів, екскурсій по Кавказу, Криму, Середній Азії, Півночі тощо. Із 1899 р. до 1913 р. товариство випускало журнал «Русский турист». До 1914 р. в РТТ стояло на обліку понад 5 тис. осіб. Тобто, кількість прихильників туризму значно зросла, але це не можна порівняти з бурхливими темпами розвитку туризму в країнах Європи, де тільки Австрійський клуб нараховував понад 34 тис. осіб.

Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. в туризмі відбулися якісні зміни, виникли нові види туризму, різноманітні вправи в орієнтуванні на місцевості, із подолання складних природних перешкод. Розпочалося впровадження спеціальних методик туристичної підготовки з відповідними формами організації й управління [5; 8]. Формування організаційно-управлінських структур сприяло розвитку туризму як важливого засобу фізичного виховання

Наступний *етап (радянський)* у подальшому розвитку туризму, на думку Ю. Н. Федотова й І. Е. Востокова [11], поділяється на три періоди:

- 1918–1935 рр. (зародження та формування організаційної структури туризму);
- 1936–1968 рр. (передача сфери туризму й екскурсій профспілкам, що сприяло розвитку індустрії туризму);
- 1969–1992 рр. (подальший розвиток туризму та перетворенням його у важливу галузь обслуговування населення).

Початковий розвиток туризму був пов'язаний зі створенням спеціальних організаційних структур: «Екскурсійне бюро шкільного туризму» (1919 р.); «Товариство пролетарського туризму» (1929 р.), «Всесоюзне добровільне товариство пролетарського туризму і екскурсій» (1930 р.). Під їхнім керівництвом проводилася значна робота з організації туризму й екскурсій серед школярів, агітаційна робота серед населення.

У 1936 р. прийнято рішення Раднаркому, унаслідок чого туризм увійшов у систему добровільних спортивних товариств, а при Всесоюзній центральній раді профспілок (ВЦРП) створено туристично-екскурсійне управління (ТЕУ). У ці роки виникла нова форма роботи – туристські клуби, які відіграли велику роль у подальшому розвитку туристичної роботи.

Значна увага в післявоєнні роки приділялась організації та вдосконаленню управління самодіяльним туризмом. Розпочали активну роботу туристські клуби, уведено нові види туризму, затверджено спортивні звання й розряди. Туристичні походи за своєю складністю стали поділятися на три категорії. Відповідно, реформуються й організаційно-управлінські структури [11]. У 1962 р. для подальшого розвитку туризму та покращання управління роботою широкої громадськості й туристського активу створено Центральну раду з туризму, що мало велике значення у формуванні індустрії туризму і його матеріально-технічної бази. У 1969 р. прийнято спеціальну постанову «Про подальший розвиток туризм і екскурсій», що сприяло подальшому його розвитку, удосконаленню матеріальної бази, організації морських, річкових, залізничних, автомобільних, повітряних туристичних маршрутів. Почав активно розвиватися міжнародний туризм.

Сучасний етап розвитку туризму пов'язаний зі створенням незалежних, самостійних держав колишнього Радянського Союзу, відповідним розформуванням організаційно-управлінських структур. У зв'язку зі складними політичними, соціальними, економічними умовами в Україні в 90-х роках ХХ ст. практично припинили свою діяльність численні туристичні клуби, секції, центри. Усе це призвело до скорочення чисельності туристичних походів, подорожей, кількості туристських маршрутів, туристичних змагань. Водночас у нових соціальних та економічних умовах розпочала розвиватися система самофінансування туризму завдяки різноманітній підприємницькій діяльності. Також виконано значний обсяг роботи з коректування старих і розробки нових нормативно-правових документів та законодавчих актів. Верховною Радою України в 1995 р. прийнято закон України «Про туризм». Це дало змогу сформувати правові, програмно-нормативні, науково-методичні та організаційні основи туризму в Україні в нових соціально-економічних умовах. Головним аспектом привабливості України для іноземних туристів у 2012 р. були, без сумніву, матчі чемпіонату Європи з футболу «Євро-2012». Загалом, як зазначають фахівці, змагання організовані на достатньому рівні, що сприяло подальшому розвитку туризму в державі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз літературних джерел дав підставу визначити основні етапи розвитку туризму (пізнавально-торговельний, освітньо-виховний, організаційний, радянський, сучасний). Пізнавально-торговельний етап спричинив відкриття нових земель, вивчення культури народів, військові походи та спортивні змагання. Освітньо-виховний етап сприяв появі організованих форм туризму, спрямованості на розумове, фізичне, патріотичне, моральне, етичне виховання дітей. Наслідком організаційного етапу було створення туристичних товариств, спілок, клубів; розробка окремих методик туристичної підготовки. Радянський етап сприяв створенню туристичних структур та управлінь, розвитку самодіяльного туризму, розробці маршрутів, створенню матеріальної бази. Сучасний етап характеризується програмно-нормативним забезпеченням, розвитком міжнародного туризму.

Подальшого вивчення потребують питання історичного розвитку окремих видів туристичної підготовки.

Список використаної літератури

1. Бардин К. Б. Азбука туризма / К. Б. Бардин. – М. : Просвещение, 1972. – 120 с.
2. Бергман А. Е. Юный турист / А. Е. Бергман. – М. : ФиС, 1977. – 240 с.
3. Вахлис К. И. Спутник туриста / К. И. Вахлис. – Киев : Здоровье, 1983. – 282 с.
4. Верба И. А. Туризм в школе / И. А. Верба, С. М. Голицин, В. М. Куликов, Е. Г. Рябов. – М. : ФиС, 1983. – 160 с.
5. Ганопольский И. В. Туризм и спортивное ориентирование / И. В. Ганопольский. – М. : ФиС, 1987. – 238 с.
6. Гранильщиков Ю. В. Семейный туризм / Ю. В. Гранильщиков. – М. : ФиС, 1983. – 240 с.
7. Жданова О. М. Организация та методика оздоровчої фізичної культури і рекреаційного туризму / О. М. Жданова, А. М. Тучак, В. І. Поляковський, І. В. Котова. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 228 с.
8. Курилова В. И. Туризм / В. И. Курилова. – М. : Педагогика, 1988. – 222 с.
9. Моргунов Б. П. Туризм / Б. П. Моргунов. – М. : Просвещение, 1978. – 140 с.
10. Попчиковский В. Ю. Организация и проведение туристских походов / В. Ю. Попчиковский. – М. : [б. и.], 1987. – 286 с.
11. Федотов Ю. Н., Востоков И. Е. Спортивно-оздоровительный туризм / Ю. Н. Федотов, И. Е. Востоков. – М. : [б. и.], 2002. – 357 с.
12. Шальков Ю. Л. Здоровье туриста / Ю. Л. Шальков. – М. : [б. и.], 1987. – 280 с.

Анотації

Аналіз літературних джерел дав підставу визначити основні етапи розвитку туризму (пізнавально-торговельний, освітньо-виховний, організаційний, радянський, сучасний). Пізнавально-торговельний період характеризується відкриттям нових земель, вивченням культури народів, військовими походами та спортивними змаганнями; освітньо-виховний – появою організованих форм туризму, спрямованістю на різнобічне виховання дітей; організаційний – створенням туристичних товариств, клубів, розробкою окремих методик туристичної підготовки; радянський – створенням туристичних структур, матеріальної бази; розвитком самодіяльного туризму; сучасний – програмно-нормативним забезпеченням, розвитком міжнародного туризму.

Ключові слова: туризм, історія розвитку, етапи розвитку.

Андрей Шевчук. Этапы развития туризма как социально-экономического и культурно-образовательного явления. *Анализ литературных источников позволил определить основные этапы развития туризма (познавательно-торговый, образовательно-воспитательный, организационный, советский, современный). Познавательно-торговый период характеризуется открытием новых земель, изучением культуры народов, военными походами и спортивными соревнованиями; образовательно-воспитательный – появлением организованных форм туризма, направленностью на разностороннее воспитание детей; организационный – созданием туристических обществ, клубов, разработкой отдельных методик туристической подготовки; советский – созданием туристических структур, материальной базы, развитием самодельного туризма; современный – программно-нормативным обеспечением, развитием международного туризма.*

Ключевые слова: туризм, история развития, этапы развития.

Andrey Shevchuk. Stages of the Development of Tourism as a Socio-economic, Cultural, and Educational Phenomenon. *The analysis of literature has allowed to determine main stages of the tourism development (cognitive-commercial, educative, organizational, Soviet, and modern). The cognitive-trading stage is characterized by the discovery of new lands, the study of people's culture, military campaigns, and sports competitions. The educative stage is characterized by the emergence of the organized forms of tourism and by the focus on multidimensional parenting. The organizational stage is characterized by the creation of travel companies, clubs, and by the development of individual techniques of tourism training. The Soviet stage is characterized by the creation of travel agencies, the development of amateur tourism, and the creation of the material base. The modern stage is characterized by the creation of the program and regulatory support, and the development of international tourism.*

Key words: tourism, the history of the development, the stages of the development.